

ABŞ-daky haosyň gözbaşy

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Publisistika

написано kitapcy | 23 января, 2025

ABŞ-daky haosyň gözbaşı ABŞ-daky HAOSYŇ GÖZBAŞY

Ideal, ynanç we umumy taryh jemgyyetleri bir ýere jemleýän üç möhüm zatdyr. Şol bir maksadyň, bir bitewi ynanjyň we umumy taryhyň ogullary bu gymmatlyklaryň içinde bolmak üçin biri-birlerine hemdem bolmalydyrlar.

Ideallary, ynançlary, etnoslary ýa-da taryhlary dürli-dürli bolan jemgyyetleri bolsa güýç, ykdysady bähbit we häkimiýete bolan ymtlyş bir ýere jemleýär. Şol nukdaýnazardan güýç we bähbit jemgyyetleriň başyny bir ýere birikdirip saklamakda ýelimiň funksiýasyny ýerine yetirýär.

■ Döwlet nähili döredi?

Tomas Gobbsyň pikiriçe adamlar ilkibaşda anarhiýada başbaşdak, has takygy wagşyçylykly durmuşda ýasaýardylar. Adam adamyň ýagysydy. Adam özüniň ýagysy bolan başga bir adamdan goranmak üçin ygtyýarlygyny döwlet atly ýokary ygtyýarly toparlanma beripdir.

Gobbsyň mantygy bilen dowam edilende bolsa, adamy adamdan goramaga borçly kişi (polisiýa) adamyň ýagysyna öwrülende, bu gezek adam özüni döwletiň adyndan hereket edýän polisiýa garşı goramaga mejbur bolýar. Şeýdibem ihmaky-hak (öz hakyň zorluk ulanyp almak) diýilýän hakykat zuhur etmeli bolýar.

Beýleki bir tarapdan guramaçylykly syýasy režime öwrülen döwletiň golastynda ýasaýanlar güýçden gaçanlarynda we ykdysady ýitgi çekenlerinde bileleşiklerini gaýtadan gözden geçirmäge mejbur bolýarlar. Muňa uýgun şertleriň döremegi problemany hasam čuňlaşdyryýär. Amerikan halkyna şu tarapdan seredeniňde baş-başdaklygyň islendik wagt döräp biljek jemgyyetidir. Bu ýurtda halk çakdanaşa tüçjarlygy we çakdanaşa garyplygy şol bir wagtyň özünde, şol bir ýerde gapdal-gapdala ýasaýan adamlardan ybarat.

ABŞ-da ýüze çykan nägileligi, çaknyşyklary we talaňçylykly hereketleri şu nukdaýnazardan seljermek gerek.

Amerikada halkyň agzyny birikdirýän gymmatlyklaryň soňky wagtlarda güýjüni ýitirmegi we zyýana galmagy haotiki ýagdaý döretdi.

Amerika hakyky manyda çaprazlyklaryň ýurduudyr. Fransuz syýasatçysy Aleksis de Tokwiliň baha berşi ýaly: "ABŞ-da dinçiler azatlyga duşmançylyk besleyärler, azatlygyň janköýerleri-de dine hüjüm edýärler. Aristokratlar we ýokary aň-düşünjeli adamlar baknalygyň aklawjysyna öwrüldi, gulçulyk ruhunda kemala gelenler we garamaýaklar özbaşdaklyga arka çykýarlar. Hakykatyň tarapdary bolan progressiw adamlar başbaşdaklygyň her tüýslüsine garşıy çykýar, ýurtda bimaksat selpeşip ýören we watansöýüjilik bilen zerre baglanşygy bolmadyk toparlar özlerini medeniýetiň ýeke-täk howandary hemde galkynyşyň öňbaşçylary hökmünde tanatmakdan çekinenoklar".

Soňky wagtlarda şeýlekin aňyýetden ugur alan birnäce üýtgeşme agzybirligi we jebisligi zäherläp bilşine zäherlrdi. Bularyň bellı-başylarynyň üstünde şular ýaly tertipde durup geçse bolar:

ABŞ-da adam başyna düşyän ortaja girdejiniň deňsizligi iň soňky ýetjek derejesine ýetdi. Şol bir işde işleýän akýagyzlar bilen garaýagylaryň girdejisiniň arasynda 50 müň dollardanam gowrak tapawut bar. Amerikada turan gahar-gazabyň şular ýaly ykdysady kökleri bar.

Ölüm babatda-da adamlar deň däl. Ýurtda koronawirus ýolugyp ölenleriň 60%-i garaýagylardyr. (*Bu bolsa garaýagylara edilýän saglyk hyzmatynyň juda ýaramazdygynyň alamaty - terj.belligi*) Deňsizlik köre-hasa.

Koronawirusa garşı göreş bahanasy bilen hak-hukulkaryň we erkinligiň gysylmagy halkyň içinde uly trawma döretdi. Şol trawma hem topalaň tizleşdirdi.

Köpcülikleýin ýokanç zerarly millionlarça adamyň işsiz galmagyndan soň emele gelen ýasaýyş-durmuş kynçylygy we

gahatçylyk adamlaryň elinde başga ýitirer ýaly zat goýmady. Hut şu ýagdaýam adamyň dünýä bilen baglanyşygyny azaltdy. Amerikada halkyň hakydasında taryhy taýdan ornaşan akýagyz-garaýagyz çaprazlygy agyr durmuş şertlerinde hasam aýdyň ýuze çykýar duruberýär.

Tramp häkimiýetiniň diýdimzor, adam saýlaýy, bölüşdiriji we saýrylaşdyryjy syýasy tutumy potansial nägileligi hasam artdyrdy.

Polisiýa işgäriniň hemmeleriň gözüniň alnynda garaýagyz şahsy demikdirip öldürmegi sabyr käsesini dolduran iň soňky damja boldy. Adamlarda polisiýanyň eden-etdilige garşıy çykmakdan başga ýollar bilen hak-hukugyň talap etmeginiň mümkün däldigi baradaky düşünje döredi.

Polisiýanyň eden-etdiliği jynsparazlygyň amerikan jemgyýetini sabyr-takatsyzlyga äkidendigini, dynnym ýalyja uçgunyň ýurdy ýangyn ýerine öwrüp bilyändigini görkezdi.

Polisiýanyň eden-etdiliği amerikan raýatlarynyň umumy bähbitlere, döwlete, asylly maksatlara, prinsiplere, parahatçylyga we agzybirlige bolan baglansyggyny gowşatdy.

ABŞ-da dek şumat ýetjek derejesine ýeten gapma-garşylygyň döremegine howpsuzlyk meselesi däl-de, eýsem adalatsyzlyk, deňsizlik, açlyk itergi berdi.

Özjan YENİÇERI,
ozcanyeniceri@gmail.com

05.06.2020 ý, "YENİÇAĞ" gazeti.

Terjime eden: Guwanç MÄMILIÝEW,
Stambul uniwersitetiniň talyby. Publisistika